

Het placebo-effect van abstracties

W.E. Bakker

Nieuwe ideeën en handelingsalternatieven zijn veelal een noodzakelijke voorwaarde om uit impasses te geraken. De behoefte daaraan neemt toe wanneer een situatie of ontwikkeling langdurig wordt geïnterpreteerd in termen van stagnatie en verstarring. Bezien vanuit dit gezichtspunt kan de laatste jaren een overdaad geconstateerd worden aan nieuwe, of als nieuw gepresenteerde, ideeën en concepten.

Het is met die ideeën en concepten vreemd gesteld. Ze verschillen nogal in de mate waarin mensen en organisaties er door aangezet worden tot handelen. 'Europa '92' zet haast spontaan onvergelykbaar meer in beweging dan welk soort toekomstige 'verantwoordelijke samenleving' dan ook. En het is daarbij niet het concrete perspectief dat dit veroorzaakt. Zo leveren beschouwingen over het Europa van na 1992 vooralsnog weinig substantieels op; versoepeling van het handelsverkeer en een tijdshorizon van drie jaar zijn niet iets om direct van buiten zinnen te raken. Het is meer de abstractie zelf dan de concrete inhoud die aanzet tot handelen. Namelijk de abstractie van een toekomstige gemeenschap met ongekende mogelijkheden waarvoor het noodzakelijk is nu te handelen om er bij te kunnen horen. In dit geval is sprake van een placebo-effect.

Er zijn meer abstracties die een soortgelijk effect hebben. Gemeenschappelijk daaraan is dat ze beschouwd kunnen worden als een uiting van de sinds het begin van de jaren tachtig dominante waardenoriëntatie waarin het primaat van de economie en de metafoor van de onderneming en het ondernemen centraal staat. Van markt en management, via transformatie en innovatie tot flexibilisering en zelfs tripartisering, gaat het om abstracties met een hoog 'act-appeal'. In de concurrentie

met moeizaam tot stand komende en meer sociaal-cultureel georiënteerde partijpolitieke en levensbeschouwelijke alternatieven voor de verzorgingsstaat, liggen ze ver voor. Daarbij is de ideologische en normatieve lading overigens niet minder.

Voor commentatoren uit wetenschappelijke, bestuurlijke en politieke hoek vormen de genoemde concepten soms een bron van zorg, zeker wanneer het gaat om het functioneren van de overheid. Niet alleen wat betreft de doordringing van het economische efficiency-denken in alle levenssferen, wat hier verder onbesproken blijft, maar ook zorg over het werkelijkheidsgehalte van de ideeën of denkbeelden. Vooral waar het gaat om de bijdrage aan de oplossing van maatschappelijke problemen. Leiden 'markt' en 'tripartisering' tot een beter functioneren van het arbeidsbestel en wordt een bijdrage geleverd aan de vermindering van de werkloosheid? Is 'flexibilisering' het antwoord op de vraag hoe tot een betere afstemming tussen maatschappelijke sectoren gekomen kan worden. Is 'management' de sleutel tot het doorbreken en efficiënter laten functioneren van een logge en verstarde overheidsbureaucratie? Beoordeeld op de aanwezigheid van werkzame en toepasbare bestanddelen lijkt soms weinig aanwezig of gaat het om een voortzetting van het bestaande onder een andere noemer. Onder het kopje 'management' zijn bij voorbeeld vaak dezelfde op de reductie van onzekerheid gerichte technieken te vinden (zoals doelstellingenanalyse, evaluatie, budgetcontrole en kosten-batenanalyse) en gaan dezelfde besluitvormings- en planningsdiscussies schuil die ook ten tijde van de Commissie Ontwikkeling Beleidsanalyse en de Commissie Hoofdstuur Rijksdienst aan de orde waren.

Een vraag is of het de verantwoordelijkheid is

van onder andere de wetenschap, deze abstracties te voorzien van een inhoud waarmee gepercipieerde problemen te lijf kunnen worden gegaan. Of is er voldoende reden om dergelijke abstracties negatief te beoordelen, ze als cosmetica of 'window-dressing' te kwalificeren en ze, zo afgewerkt, bij de vuilnisbak van de mode te plaatsen? Tegen beide zijn naar mijn mening bezwaren aan te voeren. Het eerste leidt niet zelden tot zowel ontmythologisering van de gehanteerde concepties als tot het manifest worden van tegenstellingen in belangen. Achter een abstractie kan géén werkelijkheid of juist een aantal met elkaar conflicterende werkelijkheden schuil gaan. Zo valt te constateren dat de oplossing 'meer markt' voor de problemen van een vastgelopen collectieve sector en een tekortschietende overheid, aan aantrekkingskracht inboet, nu door politiek en wetenschap getracht wordt te articuleren wat de verantwoordelijkheden van de overheid zijn en welk aanbod van voorzieningen collectief beschikbaar moet zijn. Tegen gestelde belangen met betrekking tot de zeggenschap over de besteding van publieke middelen treden meer en meer op de voorgrond. Ook van het Europa van na 1992 vervaagt het aureool. Op een recente studiedag te Tilburg werd bij voorbeeld een voorstel gepresenteerd voor een extra Europees stelsel van sociale zekerheid dat moet gaan functioneren naast de bestaande nationale stelsels. In plaats van een oplossing voor nationale vraagstukken wordt internationalisering meer een extra laag van complexe en moeilijk te beïnvloeden vraagstukken.

Een ontmythologisering van abstracties kan leiden tot verlamming en vermindering van de dynamiek omdat de ervaring van een gemeenschappelijke basis voor de richting en wijze van handelen

er door vervaagt. Deels ligt hier een parallel met de abstracties die 15 à 20 jaar geleden dominant waren. Hoewel die in vergelijking met de bovengenoemde thema's meer betrekking hadden op de na te streven kenmerken van een toekomstige samenleving, zijn enige overeenkomsten aanwezig. Toen waren het begrippen als interne en externe democratisering en participatie, die als oplossing voor de gevoelde verstarring van maatschappelijke verhoudingen gehanteerd werden en een grote dynamiek tot gevolg hadden. Zowel binnen maatschappelijke organisaties als ook binnen de verschillende politieke stromingen bestond aanvankelijk een zeer brede consensus over de noodzaak tot realisatie. Niet alleen wat betreft het openbaar bestuur, maar alle maatschappelijke sectoren dienden op basis daarvan ingericht te worden. In de daarop volgende fase van concretiseren en experimenteren verdween het vernieuwingsgerichte elan onder tegenstellingen in belangen en groeiende teleurstelling over bereikte resultaten. Culminerend in een brede afwijzing van deze abstracties als basis voor handelen en het haast ontkennen van datgene wat gerealiseerd was.

Blijft de vraag of abstracties alleen moeten worden beoordeeld op de uitwerking ervan of dat ook het dynamiek genererend effect op zich positief gewaardeerd moet worden; zelfs al is dat voornamelijk te typeren als een placebo-effect. Zo'n positieve waardering lijkt gepast, maar het verstoren van door die abstracties opgeroepen illusies is juist dan nodig om ontsporing te voorkomen. Zeker wanneer daardoor groepen binnen de samenleving in de marge dreigen te verdwijnen. Met in ieder geval de zekerheid dat de opeenvolging van wervende en contrasterende abstracties inherent is aan maatschappelijke ontwikkeling.